

KOMMUNISMA/KAPITALISMA VIÐ EINUM MENNISKJANSLIGUM ANDLITI

Rembingarnar í Eystureuropa hava verið megin-innihaldið í tíðindunum hesar seinastu mánaðarnar. Ein av teimum persónunum, sum ofta hava verið nevndir, er tjekkiskri rithøvundurin Václav Havel, sum just er vorðin valdur forseti í Tjekkoslóvakíu. Hann var ein av teimum, sum við frælsisritinum »Charta 77« í 1977 bjóðaði kommunistisku stjórnini av, kravdi talu- og skrivfrælsi, og at kommunistaflokkurin skuldi lata frá sær einkarrættin til valdið. Fyri hesa skrivning hevur Václav Havel fleiri ferðir sitið í fangahúsi. Fyri stuttum er bókini »Fjarforhoyr« komin út á danskum. Tað er tjekkiskri rithøvundin Karel Hvizdala, ið seinnu árin hevur livað í utlegd, sum úr síni utlegd hevur havt samrøður við Havel, og sum nú hevur givið hesar samrøður út í bók, harav navnið »Fjarforhoyr«.

Her verður prentað eitt brot úr bókini, síðurnar 20-28, sum eru nakrar prinsipiellar hugleiðingar um samfelagsskipanina. Eftir hesum hugleiðingum er tað greitt, at tað ikki uttan víðari er vesturlendsk kapitalisma, sum Havel hugsar sær, er framtíðin fyri Tjekkoslóvakia, heldur meinar hann, at eisini vit í Vestureuropa treingja til ein uppreiðstur líkan tí, sum farin er fram í Eystureuropa. Í mangar mátar hevði sokallaði ungdoms-uppreiðsturin seinast í 60-árunum somu hugsjónir, sum tær, ið Havel her leggur fram. Brotið úr bókini ljóðar so (fyrst spurningurin hjá Karel Hvizdala):

Hvussu vilja tygum lýsa tær hugsanir, tygum nú hava um eina meira meiningfulla veraldarskipan?

Møguliga havi eg í dag ítøkiligari hugsanir um tað, enn eg havi havt fyrr, og tá ið eg var ungur, men eisini núverandi hugsanirnar eru ógreiðar, kámar, opnar og lættar at laga til av nýggjum sannroyndum. Fyrst av øllum hugsi eg mær, at orsøkin til tað kreppu, sum heimurin í dag er komin í, liggja djúpari enn bert hetta: ein ávis búskaparlig skipan ella ein ávis politisk skipan. Eg haldi, at vesturheimurin og eysturheimurin, hóast teir eru ymiskir á so mangan hátt, ganga ígjøgnum somu felags kreppu, og at allar hugsanir um eina betri skipan áttu at byrja við at gjøgnumhugsja henda veruleika. Á hvørjum hvíli so tilfarið ella orsøkin til hesa kreppu? Eg haldi, at Václav Bělohradský sigur tað so greitt, tá ið hann lýsir hesa seinastu tíðina sum eina orrustu millum eina ópersónliga, ókenda og ábyrgdarleysa makt, sum óstýrilig hastar av stað (»risamaskinarianna« makt), og tæy grundleggjandi og upprunaligu áhugamálini hjá hvørjum einstakum menniskja. Umleið soleiðis kenni eg eisini tann spenningin, sum veraldarkreppan í dag veksur úr. Eisini eri eg sannfordur um, at henda orrusta — og annars henda sjúkligt vaksandi ópersónliga maktin sjálf — hongur

beinleiðis saman við andaligu støðuni hjá nútíðar siðmenningini, sum er eyðkend av hesum, at hon hevur mist tað yvirnátturliga trygdina og evnini at uppliva tað yvirnátturliga, at hon hevur mist allar yvirpersónligan moralskan myndugleika og sum heild øll hægri mál og mið. Tað er lógið, men í grundini púra skiljandi: so titt og knapt sum menniskjan hevði gjørt seg sjálva til heimsins evstu meining og mál fyri øllum, for heimurin at missa sitt menniskjansliga vav og gleppa menniskjunum av hendi. Tann stóri skilnaðurin við Gud, sum vit uppliva í nútíðini, og sum ikki hevur sin mál og søguni (mær vitandi liva vit í tí fyrstu gudleysu siðmenningini), hevur flokjanligar andaligar og mentunarligar orsøkir: hann hongur saman við menningini av vísindini, tøkni og menniskjans fatanarstöði og við framgongd mannahugsans og mannaandans í nýggjari tíð. Tann táfongdi sjálverrinskipurin hjá nútíðarmenniskjanum, sum er sannført um, at tað kann fata og leggja undir seg alt, er onkursvegna medvirkandi til núverandi kreppustøðuna. Og eg trúgvi, at um heimurin skal broytast til tað betra, so má okkurt broytast fyrst og fremst í menniskjans hugaheimi, í sjálvum nútíðarmenniskjans menniskjaleika; menniskjað má onkursvegna koma til sín sjálvs, tað má friga seg frá teim høftum, ið binda tað til antin ópinlýst ella loynt einaræði: brúkarahugur, kúgan, reklama, sjónvarps-árin; tað má brota seg burtur úr leiklutinum at vera máttleysur smálutur í eini risamaskinu, sum koyrir fram í blindum; tað má finna aftur í sær sjálvum eina djúpa ábyrgdarkenslu yvirfyri heiminum — tað merkir eina ábyrgdarkenslu yvirfyri onkrum, sum er yvir menniskjanum sjálvum. Nútíðar vísindi eru vorðin greið yvir henda veruleika (tvørturimóti teimum, sum siga seg at hava »eina vísindaliga heimsáskoðan«), men tæy fáa ikki bót um hann: at vekja hesa nýggju ábyrgdarkenslu er meira enn vísindini eru ment, tann sök letur seg ikki greiða vísindaliga ella tekniliga. Tað ljóðar kanska lógið, men tað tykist sum at bert ein moralsk ella andalig støðutakan, sum byggir á virðingina fyri einum slagi av »íkkí-verðsligum« myndugleika — fyri náttúrunnar ella alheimsins skipan, fyri eini moralskari skipan og hennara yvirpersónliga uppruna, fyri tí óbroytliga — kann føra til, at lívið á hesum knotti ikki gongur undir í einum risasjálvmorði, og til at tað gerst tolandi, also føra til, at tað aftur fær veruligt menniskjansligt innihald og vav. Og bert ein slík støðutakan kann føra til, at samfelagsskipanir verða skipaðar, har menniskjað aftur verður menniskja, ein rættuligt menniskjanslig vera.

Vil tað siga, at tygum einki leggja í teir trupulleikarnar, sum standast av teirri politisku skipanini, og at tygum ráða mannaættini til at biða við at loysa politisku trupulleikarnar til hennara moralska og andaliga endurreisning er fullford?

Fyrst: ein andalig endurnýggjan, sum eg skilji hana tí síni tíð kallaði eg hana »ein tilverulig kollvelting«, er ikki nakað, sum knappliga ein goðan dag kemur bólt-

Hugleiðingar eftir Václav Havel

andi niður til okkara av himli, ella nakað, sum ein nýggjur Messias ber okkum. Tað er ein uppgáva, sum ein og hvør av okkum stendur fyri hvørja løtu. »At gera nakað við hetta«, tað kunnu og skulu vit øll, og her og nú; eingin ger tað fyri okkum, og vit hava sostatt ongan, sum vit kunnu biða eftir. Annars haldi eg meg kunna føra nógv prógv fyri, at henda endurnýggjan longu er í gongd; eru ikki longu í dag nógv menniskju til í heiminum, sum ikki halda alt vera til onga nyttu, og sum royna »at gera nakað við tað«? Hetta var tað fyrsta. Tað annað: allar broytingarnar ella rørsur í tí andaliga og moralska umhvørvinum fara jú ikki fram onkustaðni uttan fyri heiminn ella omanfyri hann, onkustaðni »handan« tilveruna, men her og nú, í landslagi samfelagslívins. Vegna teirra ávirkan á samfelagslívið kenna vit til tær, bert tessvegna eru tær sjónligar, gjøgnum samfelagslívið og í tí verða tær til av sonnum — nakað soleiðis, sum hugskot myndahoggarans »verður til« í tí tilfari, hann hoggur úr. Tað er also ikki so, at vit fyrst eiga at hugsja okkum til eina ætlan um ein betri heim ella samfelag og síðani føra hana út í verk, men tað er so, at vit við at vera til staðar í heiminum skapa ella opinbera ætlanina, at vit skapa hana so at siga burtur úr »heimstíllarinum« ella bera hana fram á »heimsins máli«.

So hava tygum kortini ávísar ítøkiligari hugsanir um eina betri samfelagsskipan?

Tað havi eg longu viðgengið: Tann vanliga politiska orrustan millum høgna og vinstra snýr seg um ognarrættin til framleiðslutólini, soleiðis er oftast marxistiska orðalagið. Við øðrum orðum: spurningurin um, hvørt verksmiðjurnar skulu vera á privatum hondum ella sokallað samfelagsogn. Um eg skal siga tað bart út, so siggi eg ikki hovudstrupulleikan í tí. Eg kundi sagt tað umleið soleiðis: fyrst og fremst ræður tað um, at menniskjað sjálvt er endamálið fyri øllum skipanum, eisini teim búskaparligu skipanunum, og at menniskjað also ikki eigur at vera skorið til eftir hesum skipanum. Tað vil siga, at tað sum mest umræður er, at tæy persónligu samskiptini ikki hvørva, t.e. víðurskiptini millum eitt menniskja og tess starvsfelagar, millum arbeiðsfólkið og leiðsluna, millum eitt menniskja og arbeiðið hjá tí, millum hetta arbeiðið og hvørja lagnu arbeiðsúrslitið fær, o.s.fr., o.s.fr. Tann fullkomuliga statsstýrði ella miðstýrði búskapurin (t.e. planbúskapurin), soleiðis sum vit kenna hann hjá okkum, forkemur í vanlukku-máta øllum hesum sambondum: og millum menniskjað og tað búskaparliga lívið letur seg upp eitt ógiltigt dýpi, sum bara verður djúpari og víðari. Tí — millum annað — virkar hetta slagid av búskapi so illa: tá ið tu hevur mist tað persónliga tilknytið til titt arbeiði, til tína verksmiðju, til avgerðina um, hvat arbeiðið skal vera, hvat endamálið, tað skal hava, og hvat lagnan hjá arbeiðsúrslitinum skal vera, tá missir tú eisini áhugan fyri hesum arbeiðinum. Sanniliga eiga øll verksmiðjuna, men í roynd og veru eigur eingin hana. Rakstur hennara fagnar burtur í ópersónliga sjálvrakstri samfelagsins, sum